

Н. А. Литвинова, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ НАРКОМАНІЇ В ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Литвинова Н. А.

Історико-культурологічний аналіз проблеми профілактики наркоманії в підлітковому середовищі

У статті представлено аналіз історико-культурологічного аспекту еволюції проблеми поширення наркоманії серед неповнолітніх з початку ХХ століття до сьогодення та розглянуто тенденції процесу профілактики наркоманії в підлітковому середовищі за період останнього століття.

Ключові слова: підліткова наркоманія, історико-культурологічний аналіз, профілактика наркоманії в підлітковому середовищі.

Литвинова Н. А.

Историко-культурологический анализ проблемы профилактики наркомании в подростковой среде

В статье представлен историко-культурологический аспект эволюции проблемы распространения наркомании среди несовершеннолетних с начала ХХ столетия до нынешнего времени и рассмотрены тенденции процесса профилактики наркомании в подростковой среде за период последнего столетия.

Ключевые слова: подростковая наркомания, историко-культурологический анализ, профилактика наркомании в подростковой среде.

Проблема підліткової наркоманії – це особлива соціальна реальність, що набула масового характеру, вона виступає предметом низки наукових досліджень. Традиції наукового підходу до вивчення проблеми профілактики наркоманії серед підростаючого покоління виникали паралельно із появою і розвитком самої проблеми. Спочатку це була проблема окремої особистості, залежної від тих або інших адиктивних речовин, і її розглядали як медичну проблему. Далі проблема наркотизму набула масового характеру, що дало поштовх формуванню юридичного й соціологічного підходів до її вивчення.

Історико-культурологічному аспекту проблеми профілактики наркоманії серед підлітків присвячено чимало праць вітчизняних і зарубіжних учених: А. Габіані, І. Шишової, Д. Лоранського, В. Лук'янова, І. Руценка, В. Кузьминова, О. Поступного, О. Сердюка та інших. Зупинимось на найважливішому історичному періоді розвитку проблеми поширення наркоманії з початку ХХ століття до сьогодні й систематизуємо наукові досягнення в зазначеному контексті. Ми розглядаємо саме цей період, оскільки більш ранні дослідження висвітлені у працях цих учених.

Мета статті – розкрити історичний шлях зростання негативних тенденцій та процес профілактики наркоманії в підлітковому середовищі за період останнього століття.

Жовтнева революція, громадянська війна, соціально-економічна криза, голод сприяли розповсюдженню наркоманії у межах Російської імперії: із заходу завозили кокаїн, морфій, героїн, зі сходу – опій і гашиш. Насамперед, безпритульні мешканці міст брали активну участь у наркообігу. І. Шишова [8, с. 15] зазначає, що «до початку 30-х років дослідження наркотичної залежності проводилися досить активно, а результати обстежень не приховувалися. Ці дослідження доповнювалися спостереженнями за поведінкою людини та її виявами у стані наркотичного дурману, висвітленими у роботах І. Сеченова, В. Бехтерева. У дослідженнях В. Бехтерева експериментально доведено, що внаслідок уживання наркотичних речовин у людини об'єктивно знижується розумова та фізична працездатність, але суб'єктивно людині здається, що вона стає більш спритною, більш енергійною. Така ж суперечність відзначається й у функціонуванні емоційної сфери. Водночас В. Бехтерев зазначає, що органи чуття, сприймання дійсно інакше реагують на зовнішні подразники під впливом уживання наркотичних речовин, і людині здається, що «світ став кращим, і їй легше жити». Проте це є хибним враженням, оскільки стан сп'яніння носить ейфорійний характер, і після його закінчення людина відчуватиме себе більш слабкою, а дійсність сприйматиме як ще гіршу».

У 20-і роки в радянській соціології йшло інтенсивне вивчення проблеми

наркотизму. За цей період у своїх роботах А. Рапопорт, А. Шоломович, Н. Топорков, Т. Белоусова, П.Люблінський, І. Введенський встановили тісний зв'язок наркотизації населення із соціально-побутовими умовами; визначили «наркотистів» — осіб, які заохотилися до вживання наркотичних засобів у силу соціальних умов, і «наркоманів» — осіб із патологічною конституцією [7, с. 47]. При цьому ряд дослідників фіксує зв'язок наркотизму і злочинності та відносно меншу частоту і тягар злочинів, які чиняться наркоманами. Вживання наркотику (кокаїну) частіше йшло за злочином, а не передувало йому.

Починаючи з тридцятих років, тема дитячо-підліткової наркології майже зникла з наукових досліджень більш ніж на сорок років. У країні настала епоха «ліквідації» наркотизму як соціального явища, а отже, і непотрібності будь-яких досліджень. У цей період СРСР практично цілком позбавився від наркоманії, хоча профілактика наркоманії не проводилась. Причини такого успіху містилися в «залізній завісі» від інших країн, у жорсткому політичному режимі, у масових репресіях тощо.

У 60-х роках відсоток наркоманії був незначний. Наркоманія в Україні для того періоду була міфом Тематика ж пияцтва й алкоголізму знайшла своє продовження, вона перероджується на «антиалкогольну пропаганду», «боротьбу» під гаслами типу «Пияцтво — шлях до злочину» і «Пияцтву — бій!», а в службових характеристиках з'являється вираз «морально стійкий», що для утаємничених означало — «не алкоголік». [7, с. 49]. Наприкінці 60-х років стали з'являтися дослідження медиків соціологічного характеру і юристів, які розглядають різного роду кримінально карані дії з наркотиками. Пізніше тема наркотизму посідає стале місце в дослідницькій діяльності медиків, психологів, юристів, соціологів.

Перше значне емпіричне дослідження наркотизму на території колишнього СРСР було проведено в Грузії в 1967–1972 роках під керівництвом А. Габіані. Результати опубліковані в книзі «Наркотизм», виданій з грифом «Для службового користування». Книга включала історико-теоретичний розділ, методологічну частину, виклад результатів емпіричного дослідження (дані про

соціально-демографічний склад і умови життя споживачів наркотиків, структуру вживаних засобів, вік прилучення до наркотиків і його мотиви), схему діяльності злочинних груп з поширення наркотиків, а також програму медичних, правових і організаційних заходів щодо боротьби з наркотизмом.

У період афганської війни наркоманія в Україні стрімко почала набирати обертів. Дослідники проблеми наркоманії вважають війну одним з факторів, який посилює потребу суспільства в наркотиках. Ця потреба виявляється як в медичних цілях, так і для зняття емоційного напруження, породженого постійною загрозою життю під час війни або перенапруженням духовних та фізичних сил людей, які залишилися у Радянському Союзі. На той час профілактика прийому наркотиків зводилась до розповсюдження уявлень про ризик, пов'язаний із вживанням наркотичних речовин, вироблення у молоді людини страху, і таким чином, негативних установок стосовно наркотиків [1, с. 3].

Уперше про проблему дитячо-підліткової наркоманії та токсикоманії у вітчизняній науковій літературі заговорили на початку 80-х років. У 1986 році відбувся спалах токсикоманії серед учнів старших класів шкіл та ПТУ. Першопричиною цього явища вважають моду наслідування зарубіжній молоді [2, с. 153]. Політика стримування розповсюдження наркотиків, заснована на залякуванні та забороні, зжила себе. Зростання чисельності (кількості) наркоманів відбувалося поступово. Тому логіка другого етапу профілактики наркоманії засновується в опорі на розум людини. Численна інформація про наркотики, їх вплив на людину, статистичні дані й думки вчених ставали основою нової профілактичної кампанії, у надії на те, що знання лиха допоможе людині не піддатися його впливові [1, с. 3].

Сучасні дослідження І. Руценка та В. Кузьминова [6, с. 80], схематично розкривають профілактичну роботу тих років, таким чином:

- *Ідеологічний прес* — «наркоманії у соціалістичному суспільстві не може бути, це характерно для загниваючого капіталізму» або являється

пережитком минулого; й одночасно — замовчування проблеми усередині держави, пояснення випадків вживання наркотиків ситуативними причинами, залишками кримінальної субкультури.

- *Кримінальне та адміністративне переслідування осіб*, що вживають наркотики, включаючи вичленування та ізоляцію наркоманів (обґрунтуванням такої політики є теза, що один наркоман протягом року залучає в наркотизацію 5–10 осіб).

- *Санітарно-просвітницька робота*, спрямована на залякування підлітків страшними наслідками вживання наркотиків.

Після періоду перебудови і здобуття Україною незалежності, склалися передумови, а саме: політична криза, еміграція нової хвилі, "службові відрядження", формування прошарку дрібних комерсантів, туризм, – які сприяли втягненню населення у виробництво та збут наркотиків. На теренах Радянського Союзу організована злочинність перетворилася в галузь з найвищими темпами розвитку. Наркобізнес став сферою діяльності високоорганізованих злочинних угруповань, з розподілом функцій з переробки сировини, транспортування і розповсюдження наркотиків. Крім того, існує низка факторів, які сприяють погіршенню наркотичної ситуації в Україні:

- географічне положення – Україна, оскільки знаходиться в центрі Європи, становиться країною транзиту наркотиків із Центральної Азії в центральні регіони Росії, в Західну та Центральну Європу. Таким чином, частина наркотиків, коли проходить через нашу державу, залишається в ній, чим збільшується зріст наркоманії;

- кліматичні умови – дозволяють вирощувати різні сорти маку, коноплі та деяких інших, що містять адиктивні речовини, рослин, які слугують основою для формування «сировинної бази» вітчизняного нелегального наркобізнесу та посилюють наркологічну ситуацію в державі;

- демографічні особливості України. Роками у промислових східних та південно-східних регіонах України сформувалась так названа «маргінальна культура», для якої характерна відсутність національних традицій, засад.

Висока криміногенність, що виникає у такій ситуації, очевидна. Останнім часом внаслідок несприятливих умов на Кавказі посилюється відтік мешканців цих регіонів в Україну. Вони також переважно оселяються до східних та південно-східних регіонів нашої держави. Збільшилась кількість мігрантів зі Східної, Південно-Східної Азії, Африки, нелегальним бізнесом яких найчастіше є торгівля наркотиками [5].

У Незалежній Україні з перших років приділяється значна увага боротьбі з розповсюдженням наркотизму серед молоді. Кабінетом Міністрів України от 14.12.1993 за № 1034 була прийнята Національна програма протидії зловживання наркотичними речовинами та їх незаконному обігу на 1994–1997 рр. Для реалізації Програми при Кабінеті Міністрів було організовано Національну Координаційну Раду щодо боротьби з наркоманією. Прийняті у 1995-1996 роках Закони України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин за зловживання ними», «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» та Комплексну цільову програму боротьби зі злочинністю можна віднести переважно до системи покарань та заборон для осіб, які беруть участь у незаконному обігові наркотиків [6, с. 138]. Але Національна програма протидії зловживанню наркотичними речовинами та їх незаконному обігу на 1994–1997 рр., виявилася в більшості своїх напрямів нереалізованою через недостатнє фінансування.

На думку О. Мурашкевича, за останнє десятиріччя ситуація в Україні не змінилася: «Міжгалузева Комплексна Програма «Здоров'я нації» на 2002 – 2011 роки відзначає неефективність державної політики щодо формування здорового способу життя, де профілактика вживання ПАР – це один з напрямків» [4, с. 67].

За останнє десятиріччя наркотична ситуація в Україні багаторазово погіршилася. Системна криза суспільства в політичній, соціально-економічній сфері, посилення впливу псевдокультур, особливості віку, зниження життєвого рівня населення, збільшення кількості дітей і підлітків, які виховуються у

неповних сім'ях чи сім'ях, де батьки тривалий час відсутні, перебувають за кордоном у пошуках заробітків, відсутність контролю за поведінкою дітей, несприятливі сімейно-побутові відносини, зростання кількості розлучених сімей – створюють групи факторів, які самі по собі не є однозначно наркопровокуючими. Проте їх одночасний вплив і породжує надзвичайно сприятливі умови для підліткової наркоманії.

Отже, аналіз історико-культурологічного аспекту проблеми профілактики наркоманії від радянських часів до теперішнього часу свідчить, що проблема поширення вживання наркотичних речовин не є новою, наркоманія як соціальне явище існувала ще століття тому. Проблема профілактики наркоманії носить складний, багатоаспектний характер і може розглядатися в різних контекстах (історичному, соціальному, юридичному, медичному, психологічному, фізичному та ін.), врахування яких дозволить сформувати найбільш адекватне розуміння завдань, що постають перед фахівцями в подоланні підліткової наркоманії. Останні двадцять років набуває актуальності для нашого суспільства саме стрімке «омолодження» наркоманії, позначене відсутністю цілісного процесу профілактики наркоманії. Ситуація, яка склалася, потребує пошуку нової системи, форм, ефективних методів та засобів соціально-педагогічної профілактики вживання наркотичних речовин підлітками групи ризику. Розробці такої системи і буде присвячений наступний етап нашого дослідження.

Література

- 1. Люманова Л.Р.** Профілактика наркоманії в детско-подросткової среде. – С. : МСП «Ната», 2006. – 78 с.
- 2. Лоранский Д.Н., Лукьянов В.С.** Азбука здоров'я: Книга для молодежи. – М. : Профиздат, 1990. – 176 с.
- 3. Молодежь и наркотики (социология наркотизма) /** Под ред. В.А. Соболева, И.П. Рущенко. – Харьков : Торсинг, 2000. – 432 с.
- 4. Мурашкевич О.А.** Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

як суб'єкт профілактики вживання психоактивних речовин // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2008. – С. 67 – 74.

5. Наркоманія в Україні. – Режим доступу: <http://www.bos.dn.ua/>

6. Профілактика наркоманії: організаційні і методичні аспекти. Итоговые материалы международного проекта / Сост. И. П. Рущенко. — Харьков в: Финарт, 2002. — 240 с.

7. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді: Навчально-методичний посібник / Під ред. В. В. Бурлаки. — Київ : Герб, 2008. — 224 с.

8. Шишова І.О. Профілактика наркоманії серед підлітків у виховному процесі загальноосвітніх шкіл: дис. ... канд. пед. Наук : 13.00.07 «теорія та методика виховання» / Шишова Інна Олексіївна. – Херсон, 2004. – 240 с.

Litvinova N. A.

Historical and culturological analyses of problem of prophylaxis of drug addiction in a juvenile environment

In the article describing of historical and culturological aspect of evolution of problem distribution drug addiction is presented among minor from the beginning of XX century to present time and the tendencies of process of prevention of drug addiction are considered in a juvenile environment for period of the last century.

Keywords: juvenile drug addiction, historical and culturological analysis, prophylaxis of drug addiction in a juvenile environment.

Відомості про автора

Литвинова Наталія Анатоліївна – аспірантка кафедри соціальної педагогіки ЛНУ імені Тараса Шевченка. Коло наукових інтересів: проблема поширення підліткової наркоманії, пошук діючих сучасних форм профілактики цього негативного явища.